ئیستاتیكای شوێن لە سترانا فۆلكلۆری كوردیدا
(سترانا تێلی) وەك نموونە

د. سالار عوسمان
وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان- هەرێما كوردستانێ/ عێراق.
د. پەیمان محەمەد عومەر
پشكا زمانێ كوردی- فەكۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی-زانكۆیا زاخۆ- هەرێما كوردستانێ/ عێراق.

پوختە:

ئەم لێكۆڵینەوەی ئێمە لە ژێر ناونیشان (ئیستاتیكای شوێن لە سترانا فۆلكلۆری كوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە) هەوڵدانێكە بۆ ڕوونكردنەوەی ڕۆڵ و پێگەی شوێن. مرۆڤ لەسەر ڕووی زەویدا بەبێ شوێن بوونی نییە، ئەو شوێنانەی مرۆڤ تیایدا دەژیت، تەنیا شوێنێكی جوگرافی نییە، بەڵكو هەڵگری ئەزموون و بەها و مانای مرۆڤایەتییە، واتە شوێن كاریگەری لەسەر دەروون و دەستنیشانكردنی ناسنامەی كەسایەتی و تایبەتمەندیی مرۆڤ هەیە، جا هەر جۆرە كەسایەتییەك بێت، كەواتە شوێن خاوەن دەسەڵاتە و دەبێتە هۆی جیاوازیی نێوان چینەكانی كۆمەڵگا، بێگومان مرۆڤیش كاریگەریی قووڵی لەسەر شوێن هەیە، ئەمەش پەیوەستە بە پێشكەوتنی هزری مرۆڤ، واتە پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و شوێن، پەیوەندییەكی فرەلایەن و كاریگەر قسەهەڵگرە .

شوێن بە پێی جۆرەكانی، پێگە و گرنگیی خۆی لە دەقی ئەدەبیدا هەیە و بە نەبوونی دەبێتە هۆی لەدەستدانی بەهای هونەریی دەق.

ئەم باسەی ئێمە خوێندنەوەیەكی شیكاریی وەسفیی ئامارییە بۆ (ئیستاتیكای شوێن لە سترانا فۆلكلۆری كوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە)، (سترانی تێلی) سترانێكی فۆلكلۆری كوردیی باكووری كوردستانە، كە باس لە عیشق و ئەڤینداری دەكات و لە ڕێگەی وەسف و پەسنی (تێلی) ی ئافرەت و مەعشوقدا، بە قووڵی لە شوێن دەدوێت، واتە لە ڕێگەی وەسفێكی هونەریی سەرنجراكێش بۆ (سترانی تێلی)، ئیستاتیكای شوێن بەرجەستە دەبێت و وەك تابلۆیەكی هونەری چەند شوێنێكی هەمەجۆر زەلال و بەرجەستە دەبێت.

ئەم باسە هەوڵێكی خاكەڕای زانستییە بۆ قسەكردن سەبارەت شوێن لە دەقێكی فۆلكلۆری كوردیدا، بە ئارمانجی پتر ناساندن و قووڵبوونەوە بە نێو دەقە ڕەسەنە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

فۆلكلۆرییەكانی نەتەوەی كورد، بە ئاراستەی زانینی بەهای شوێن و دەستنیشانكردنی ڕێژەی بەكارهێنانی جۆرەكانی شوێن لەو سترانە قۆلكلۆرییە كوردییەدا.

پەیڤێن سەرەکی: شوێن، ستران، فۆلكلۆر، تێلی، باكووری كوردستان، نەتەوەی كورد، ئیستاتیكا، دەق.

پێشەكی:

بەشێوەیەكی گشتی هەبوونی شوێن پێش مرۆڤ بابەتێكی روون و ئاشكرایە؛ چونكە بێ شوێن مرۆڤ بوونی نییە یاخود پەیوەندیەكی پتەو لە نێوان مرۆڤ و شوێندا هەیە، كە هەموو مرۆڤێك شوێنی خۆی هەیە؛ بەڵام مەرج نییە هەموو شوێنێك مرۆڤ تێدا بژیت، واتە پەیوەندی نێوان شوێن و مرۆڤ پەیوەندییەكی كارلێكراو كارتێكەرە.

بە شێوەیەكی تایبەتیش، شوێن لە بواری ئەدەبدا تایبەتمەندی و بەهای هونەری و ئیستاتیكای خۆی هەیە، یاخود داهێنەر بە پێی ویستی خۆی گۆڕانكاری بەسەردا دەكات. شوێن لە رووی سێ جەمسەرەوە (پێكهاتەیی، پانتایی، نیشتەجێبوون و جێگۆڕكێ) لە نێو دەقدا رۆڵی خۆی لە بەرجستەكردنی تایبەتمەندی و ئیستاتیكای دەقدا دەبینێت. كاری ئێمە تەنها لەسەر دەقی سترانا فۆلكلۆرییە، بە تایبەتی (سترانا تێلی)، سترانێكی فۆلكلۆری كوردیی باكووری كوردستانە، كە باس لە عیشق و ئەڤینداری دەكات و لە ڕێگەی وەسف و پەسنی تێلی-ی ئافرەت و مەعشوق، بە قوولی لە شوێن دەدوێت. واتە لە ڕێگەی ئیستاتیكای شوێن وەسفێكی هونەری سەرنجراكێش بۆ (سترانا تێلی) بەرجەستە دەبێت.

- **ناونیشانی لێكۆڵینەوە:** ((ئیستاتیكای شوێن لە سترانا فۆلكلۆری كوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە)).

- **ڕێبازی لێكۆڵینەوە:** ئەم لێكۆڵینەوەیە لەسەر بنەمای ڕێبازێكی (وەسفی، شروڤەكاری، ئاماری) ئامادەكراوە.

- **گریمان:** - هۆكاری هەبوونی ونەبوونی ئیستاتیكای شوێن لە (سترانا تێلی) دا چی یە؟
  - دەستنیشاكردنی ڕێژەی هەبوون و نەبوونی جۆرەكانی شوێن لە (سترانا تێلی) دا؟
  - ڕێژەی كام جۆر لە (سترانا تێلی)دا زاڵترە؟
  - ڕێژەی هەبوون و نەبوونی ئاماژەی ناراستەوخۆ بۆ شوێن لە (سترانا تێلی)دا؟
  - ڕێژەی كام ئاماژە زاڵترە لە (سترانا تێلی) دا؟

- **ئارمانجی لێکۆڵینەوە:** خوێندنەویەك بۆ ئیستاتیکای شوێن لە سترانا فۆلکلۆریدا دەکرێت و جەخت کردن لە (سترانا تێلی)، یاخود ئێمە هەوڵمانداوە بەها و ئیستاتیکای شوێن لە تێکستی فۆلکلۆری(سترانا تێلی) لە ڕەخنەی ئەدەبیدا روون و ئاشکرا بکەین.

- **بەشەکانی لێکۆڵینەوە:**

پێشەکی.

- بەشی یەکەم: شوێن (زاراوە و چەمك و شرۆڤە، جۆر و خەسڵەت و ئەرکەکانی) .
- بەش دووەم: شوێن و پراکتیزەکردنی لە (سترانا تێلی) دا: بەندی یەکەم: تێکستی(سترانا تێلی). بەندی دووەم: شوێن و (سترانا تێلی).
- ئەنجام.
- لیستی سەرچاوەکان
- ملخص البحث
- Abstract

بەشی یەکەم: شوێن: زاراوە، چەمک و شرۆڤە

زاراوەی شوێن

لە زمانی کوردیدا، هەر بۆ شوێن، جێ و جیگە و جێگا و جێە و جە و شوون_یش بەکاردێت، کە لە زمانی عەرەبیدا (مکان، محل) (نظام الدین: ١٩٨٩: ل ٤٨٦)و لە زمانی فارسیدا هەر (مکان) (پوور: ٢٠٠٨: ل ١٢١٩)_ە عەرەبیەکە بەکاردێت و لە زمانی ئینگلیزییشدا (Place) (علی: ٢٠١٥:ل ٣٠١) بەکاردەبرێت و لە هەندێ فەرهەنگیشدا جۆرێک لە تێکەڵی لەنێوان شوێن و ناونیشان و پەیڤ گەلێک یتر هەن، کە ئیتر کاتی هاتووە و درەنگیشە بە هەڵەی نێو فەرهەنگەکانیشماندا بێینەوە.

شوێن: چەمک و شرۆڤە

شوێن و مرۆڤ و سەرجەم ئەو پرس، بابەت و پێوەندییانەی لە نێوانیاندا هەیە، بابەتگەلێکی مێژوویی، فەلسەفیی ئینسانیین و لە هەر گۆشەیەکەوە لێوەی بدوێین دەمانخا تەسەر ئەو ڕاستەڕێیەی، کە شوێن و مرۆڤ دوانەیەکی بنیادیین و قسەکردن لەهەر بابەتێکی ژیان، بێ قسەکردن لە شوێن و مرۆڤ، یا ناکرێت، یان زۆر کاڵ و کرچ و کەم مانا دەردەچێت.

لەبەرچی بابەتێکی مێژووییە؟.. لەبەر ئەوەی لەوەتەی مێژوو هەیە شوێن هەیە و تێکڕای ئەو بو یەر و بزاڤ و چالاکییانەی هەبوون و هەن و ڕوودەدەن لە شوێن_ێکەوە ڕوویانداوە، بابەتێکی فەلسەفییشە، چونکە دەگەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆیدا هەڵگری پرسیار و لێکدانەوە و ڕاڤەی جیاوازە، هەمدیس بابەتێکی ئینسانییشە، لەبەر ئەوەی هەموو ئەو بویەر وچالاکییە پرسیارهەڵگرانە پەیوەستن بە خودی ئینسانەوە.

هەر لێرەدا و نزیک لەو تێگەیشتنە، کە ئایا بۆچی لە باسکردنی شوێندا چەمکی مێژوومان خستۆتە پێش ئینسانەوە، دەکرێ ئاوا شرۆڤەی بکەین، بەر لە مرۆڤ شوێن هەبووە، واتا خودا سەرەتا گەردوونی دروست کردووە و ئینجا مرۆڤی، چوون جێنشینی خۆی خوڵقاندووە و ناو و زمانەکانیشی فێرکردووە، (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّاسْتَوَى إِلَى السَّمَاء فَ سَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيم) (القران الكريم: سورة البقرة: ٢٩) (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً) (القران الكريم، سورة البقرة: ٣٠)، (وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا) (القران الكريم، سورة البقرة: ٣١)، کە واتە شوێن سەرەتایە و دواتر مرۆڤەکان، لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەدا، مەبەستیشمان لە ئاوەدانکردنەوە ژیانە، چونکە ئەوە ژیانە مانا بە شوێن دەبەخشێت و بە کورتی: مرۆڤ شوێن مانادار دەکات و ئەگەر مێژووی هەوڵی مرۆڤە کانیش بخوێنینەوە، دەبینین لەهەر سەردەم و قۆناغێکدا مرۆڤەکان ویستوویانە شوێن مانادار بکەن، بە نموونە شوێنگە سەرەتاییەکان، بن بەرد و ئەشکەوتو کوخ و ماڵ و تەنانەت سەرجەم ئەو نەخش ونیگارە هونەرییانەیش، کە مرۆڤ لە قۆناغە جیاجیاکاندا و تا بە ئەمرۆیش دەگات، نەخشاندوونی، کە پڕن لە جیاوازیی و پەرەسەندن، ئەو ڕاستییەمان لا ڕوونتر دەکەنەوە، کەمرۆڤ نەک هەر هەوێنی ئاوەدانی شوێن بووە، بەڵکو مانایشی بە شوێن بەخشیوە.

مرۆڤ نییە بێ شوێن، لێ شوێنگەلێکی زۆر هەن بێ مرۆڤ، بۆیە شوێن بە مرۆڤ و ژیان و بزاڤەکانەوە پترمانادارییی وەردەگرێت و مەبەستی ئێمەیش لەو لێکۆڵینەوەیەداشوێنە بە مانای ژیان.لەبارەی شوێنەوە پێناسەکان زۆرن و ڕوانگای جیاوازییش هەس، پێدەچێت یەکەم کەس، کەپێناسەی شوێنی کردبێت، ئەفلاتون بێت، کە دەڵێت: (شوێن گرتنەخۆ و تێدابوونە ، بوونێکی ڕاستەقینەی هەیە و لە سێ مەودا پێک دێت) (ابراهيم: بدون سنة الطبع: ص٥٢٠) و دواتریش ئەرستۆ پشتیوانی ڕاکەی کردووە و پێیوایە، شوێن ئەو ڕووە ناوەکییەیە، کە تەنێک لە خۆ دەگرێت) (عبدالمعطي: ١٩٨٤: ص ٢٩٠) و زۆربەی پێناسەکان، وەک ئەفلاتون وئەرستۆ، یا ڕاستتر بڵێین، جەخت لەسەر بوونێکی راستەقینە و گرتنەخۆیی دەکەنە وە،کەواتە دەکرێ بڵێین، زۆربەیان مەتریالییانە پێناسەی شوێنیان کردووە، هەر لەسەر ئەو بنە مایەیش، کە دیکارت وەک هەقیقەتێکی حاشاهەڵنەگر باس لە بوونی شوێن دەکات ودەڵێ ت: (شوێن لە خودی مەتریال پێک دێت)، ئەم بۆچوونەی دیکارت زۆر گەنگەشە خوڵقێن نییە بە ئاراستەی جیاوازیی، چونکە ئایدیالییەکانیش لەمەڕ چەمکی شوێنکۆک و یەکڕا نین، هەندێ خودییانە و هەندێ بابەتییانە لە مەسەلەکە دەڕوانن، خودییەکان پێیانو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ایە هۆش و بابەتییەکانیش پێیانوایە ڕۆح شوێن دەکات بە بوون، ئەگینا هەردوولا لەسەر ئەوە کۆکن کە شوێن و تەنانەت کاتیش بوونی بابەتییان نییە.

ئێستا ڕوونتر دەکرێ بڵێین: شوێن بوونە، بوونێک کە خەسڵەتی گرتنەخۆیی لە خ ۆی دەگرێت و (شێوەی بوونی کەرەستەیە، کە جێی بوون قەباره و دووریەکانی تەن دیاردەکا ت)(بودو ستنیک و اخرون:١٩٧٠: ص٤٥).وەک چۆن مرۆڤ بوونەوەرێکی شوێنییە،ئاوا شوێنیش بوونێکی گرتنەخۆییە و هەر قەبارەیەک بچووک یا گەورە، زیندوو یا نازیندوو لە شوێنێکدا خۆی گرتووە، هیچ شوێنێک نییە قەبارەیەکی لەخۆ نەگرتبێت، تەنانەت نا بەرجەستەییش وا لە شوێنێکدایە، بە نموونە ڕۆح، کە نابینرێ و ناگیرێ و نابەرجەستەیە، جەستە و لەش شوێنەکەیەتی.

د. تانیا ئەسعەد محەمەد ساڵح لە تێزی دکتۆراکەیدا: (بینای شوێن لە دوو ڕۆمانی کوردیدا، هێلانە- ئەژدیها) چەمکە جیاوازەکانی شوێنی دابەش کردۆتە سەر (٣) سێ ڕوو: ڕووی فەلسەفی، ڕووی کۆمەڵایەتی و ڕووی هونەرییەوە (ساڵح :٢٠٠١، ل ١٣- ٢٥)، بەڵام دەکرێ لە هەموو ڕووەکانەوە، یا باشتر بڵێین لە هەموو ڕوانگاکانەوە لە شوێن بدوێین و بە کورتی شوێن پرسێکی هێندە فرەڕەهەندە دەشێین لە سەرجەم ڕوانگاکانەوە پێناسەی تایبەتی بۆ بکەین و بە دڵنیاییەوە پێناسەی هەر ڕوانگایەکیش شرۆڤە و لێکدانەوەیەکی جیاواز دەگەڵ خۆیدا دروست دەکات، هەر بۆ نموونە ڕوانگای ئایینی، شوێن لە ڕوانگای ئایینیدا دروستکراوی خودایە و جۆرێک لە پیرۆزیی دەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێت، یان شوێن لە ئەفسانەدا، کە سەر دەکێشێت بۆ سەدان شرۆڤە و لێکدانەوەی سەرەتایی بیری مرۆڤە سەرەتاییەکان، یانژی ڕوانگای زانست، کە بابەتییانە لە شوێن دەکۆڵێتەوە و بنەما و پێکهاتە و سروشت و کارلێکە واقیعییەکانی دەخاتەڕوو.

وەک پێشتر گوتمان، بەر لە مرۆڤ، بەر لە تێگەیشتن، شوێن هەبووە، کەواتە گەر ستوونیانە گەنگەشەی شوێن بکەین دەبێ ڕوانگا ئینسانییەکان بکەینە بنەمای گەنگەشەکە و گەر ئاسۆییانەیش گفتوگۆکە بکەین، دەبێ ڕوانگا زانستییەکان بکەینە بنەمای گفتوگۆ.

مەبەستمان لە ڕوانگا ئینسانییەکان، زانستە مرۆڤایەتییەکانە، کە ئەفسانە، ئایین، فەلسەفە، مێژوو، جوگرافیا و ئەدەبیش دەکەونە نێو ئەو زانستەوە و دیارە مەبەسیشمان لە ڕوانگای زانستی، زانستە ڕووتەکانە، کە فیزیا، کیمیا، پزیشکی، ئەندازیاریی و ماتماتیکیش دەکەونە نێو چوارچێوەی ئەو زانستەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەو پێودانە، دەبێ ئاستی پێناسەکردنمان بۆ شوێن، ئاستی ستوونی و ئاستی ئاسۆیی بێت و لە ڕێگەی ئەو پۆلینکردنە، دەشێین ڕوانگاکانمان دابەش بکەین، بە نموونە لەم لێکۆڵینەوەیەدا، لە بەر ئەوەی لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبییە، دەبێ پتر پشت بە ئاستە ستوونییەکە ببەستین، چونکە قسەکردنمان لەسەر دەقێکی ئەدەبی فۆلکلۆرە و دەقی ئەدەبییش جا فۆلکلۆر بێت یا نووسراو، بەرخورد لەگەڵ ئینسان و دەروون و هەڵچوون و وێنە خودییەکان دەکات.

هەندێ لە لێکۆڵەران پێیانوایە، هونەریی شوێنیی هەیە، وەک (وێنە و پەیکەر) (بورنوف و اخرون: ١٩٩١: ص ١١٨) و لە بەرامبەریشدا هەندێ پێیانوایە، کە دەقی زەمەنییش هەس، وەک ڕۆمان (ڕۆمان) (الورفلي :٢٠٠٩: ص ٧٧)دیارە هەندێکیش پێیانوایە کە شوێن و کات، ئەوەی کە باختین ناوی ناوە (کرۆنۆتۆپ: واتە شوێنکات) (ئەڵوەنی: ٢٠١٧: ل١١٧) لێکدانەبڕاون و هەموو دەق و هونەرەکان دەچنە نێو شوێنکاتەوە، ئەم تێڕوانینە زۆر ڕاستە، چونکە وێنە ئەگەر پڕیش بێت لە شوێن، لێ خاڵی نییە لە کات و ڕۆمانییش کە پڕە لە گێڕانەوە و گێڕانەوەیش هەڵگری خەسڵەتێکی زەمەنییە، لێ شوێن بە بارتەقای زەمەن لەگەڵیدا ڕێ دەکات و بە کورتی، هەموو دەقێک قاچێکی وا لە نێو شوێن دایە و قاچەکەی تریشی وا لە نێو کاتدایە.

شوێن: جۆر، خەسڵەت و ئەرکەکانی

لەوانەیە سادەترین و لە هەمان دەمدا گرنگترین پرسیار ئەو پرسیارانە بێت: شوێن، سەرەتا چۆن و لە کوێ دروست بووە و ژیان تیایدا چۆن گوزەراوە و دواتر چۆن پەرەیسەندووە و ئایا شوێن کانی ئێستا هیچ پێوەندییەکیان بە شوێنە کۆن وسەرەتاییەکانەوە هەیە و دەیان دە پرسیاریتر.

شوێن و لێکدانەوەکانی، بە هەموو ئەو جیاوازییانەیەی لە نێوانیاندا هەیە، تایبەت لە هەردوو دیدگا ئایدیالی و مەتریالییەکەی، ڕوانگامان فراوانتر دەکات و ئەم ڕوانگا فراوانیەیش دەستمان دەگرێت بۆ دەستنیشانکردنی جۆرەکانی شوێن و بێگومان هەر جۆرێکیش، بە جیاوازییەکەیەوە خەسڵەت و ئەرکی تایبەت بەخۆی هەیە.

شوێن بوونە، بوونێک ڕێکخرا و ئامانجدار، ئەگەر هەر خودی گەردوون وەربگرین و ناوی لێنێین: مەزنترین شوێن، یان شوێنی شوێنەکان، دەبینین ڕێکخراوە، واتە ئەقڵێک لە پشت ڕێکخستنەکەیدایە، کەچی ئەم ئەقڵەیش دیار نییە، کەواتە ئێمە ئێستا قسە لە (دیار) ێک دەکەین کە گەردوونە و دروستکراوە و هەیە، لە بەرامبەریشدا قسە لە(نادیار) ێک دەکەین، کە خودان ئەقڵێکی ڕێکخراو و هەروەها دروستکارە، کەچی نابینرێت، کەواتە گەردونێکی دیار و دروستکارێکی نادیار، یا ئەگەر ڕوونتر بپرسین: دەکرێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دروستکراو دروستکارێکی نەبێ؟.. ئەقڵی مرۆڤ، یان وەک برکلی و ماخ ناویان ناوە ڕامانی مرۆڤ، چونکە ئەوان پێیانوایە (زەمەن و شوێن دوو شێوەی سەرەتایی ڕامانی مرۆڤن) (عەباس: ١٩٨١: ص ٢٣٦)، لێ بە پێچەوانەوە (فەیلەسوفە مەتریالیستەکان باوەڕیان بە بابەتیبوونی زەمەن و شوێن هەیە و هەر بوونێک لە دەرەوەی ئەم دووە ڕەتدەکەنەوە، هەروەها پێیان وایە کە زەمەن و شوێن لە مادە جیا نابنەوە مادە تەجەلی هەردوکیانە) (عەباس: ١٩٨١:ص ٢٣٦).

شوێن سەرەتا سروشت بووە، هەر بستەئەرد و بنبەرد و ئەشکەوت و دەشت و دۆڵ و یاڵ و پەنا و پەسیو و دواتر کوخ و خانۆچکە و ماڵۆچکە و ماڵ و خانوو و پاشان کێڵگە و مەزرا و دواتریش بازاڕ و شوێنە گشتییەکان، ڕێک وەک سروشت سادە و ساکار و دواتر دەگەڵ پێشکەوتنەکان، ئەو شوێنانەیش پێشکەوتنیان بە خۆیەوە بینیوە، بە واتایەکیتر پەرەسەندنی هەر شوێنێک پەیوەست بووە بە پەرەسەندنی قۆناغەکانی پێشکەوتنی مێژووی مرۆڤایەتی و بە دڵنیاییشەوە ئەگەر قۆناغەکان، زۆر لەیەکتر جیاوازییش بن، لێ پێوەندیی و کارلێکییان بەسەریەکەوە هەیە و بەکورتی هیچ شوێنێک نییە، کاریگەریی، یا پێوەندیی و کارلێکی زەمەنەکانی بەر لەخۆی بەسەرەوە نەبێت، زەمەن بە هەموو بوونییەوە، هەر بە نموونە شوێنی نێو زەمەنە دوورەکان، کە وەک بوونێک ماوەتەوە و بۆتە بەشێک لە زیهنییەتی تێگەیشتن و تەنانەت جۆرێک لە ئیدراکیشی دەگەڵ خۆیدا گواستۆتەوە.

ڕەنگ، ئەگەر هەر تەنێ ڕەنگ وەرگرین لە شوێندا، ئەوا لەو ڕاستییە تێدەگەین، کە لەوەتەی ژیان هەیە ڕەنگ هەیە و لە زووەوەیش، واتە لە نێو شوێنە سەرەتاییەکانیشدا ڕەنگ هەر پرسێکی جەدەلیی بووە و ئەم جەدەلە درێژخایەنەیش، ئەگەر جۆرێک لە تێگەیشتن و لێکدانەوەیشی گۆڕی بێت، لێ جەدەلەکە هەر دەوام دەکات و کەواتە، شوێنێک نییە دوور لە باندۆری دوێنێ!

ژیان هەروەک خۆی نەماوەتەوە، مرۆڤیش هەروەک خۆی نەماوەتەوە و تێگەیشتنی گۆڕاوە، هەموو ئەمانە، واتە هەموو ئەو گۆڕان و تێگەیشتنە جیاوازانە، شوێنیشی دەگەڵ خۆیدا گۆڕیوە، شوێنەکانی ئێستا هی دوێنێ نین، ئەگەر زیهنییەت و تێگەیشتنی دوێنێییشی تیا بێت، لێ شوێنی ئەمڕۆیین، لە نێوان دوێنێیی و ئەمڕۆییدا چەندین جۆری شوێن، بە خەسڵەت و ئەرکی جیاوازەوە بوونەتە جێمژاری سەرچاوە زانستییەکان، کە ئێمە لێرەدا هەوڵ دەدەین، نزیک لە ئامانجی باسەکە، بیانخەینەڕوو.

دەربارەی جۆرەکانی شوێن فرە پۆلێن کردن هەیە؛ بەڵام ئێمە لە سێ جەمسەر جۆرەکانی شوێن دەخەینە ڕوو، ئەویش:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- لە ڕووی پێکهاتەوە: (واقیعی، خەیالی):

شوێنی واقیعی، شوێنێکی جوگرافییە و ڕووبەر و سنوورێکی دەستنیشانکراوی هەیە، شوێنی واقیعی(ئەو شوێنەیە کە وامان لێ دەکات ئەو جێگایانەمان بە بیربێتەوە کە تێیدا ژیاوین و خەونمان دەدیت تێیدا بژین) (سابیر: ٢٠٠١: ل٣٢٦). لە تێکستی ئەدەبیدا شوێن (ئەو شوێنە نییە کە لە جیهانی دەرەوەدا هەیە، هەر چەند ئەگەر تێکست ئاماژەی پێدابێت، یان بە ناوێکی واقیعی ناو نرابێت؛ بەڵام شوێن لە تێکستدا هەر بە ڕەگەزێك لە ڕەگەزە هونەرییەکان دەمێنێت) (صابر: ٢٠١٢: ص٣٣٣) واتە شوێن لە تێکستدا، شوێنێکی هونەرییە واقیعی نییە، هەر چەند ئەکەر نزیکیش هەبێت، هەندێ جار داهێنەر بیرۆکەکەی لە واقیع وەردەگرێت و بە پێی توانای خۆی داهێنانی تێدا دەکات.

٢- شوێن لە ڕووی پانتایی(کراوە و داخراو):

شوێنی(گشتی و کراوە، شوێنی هەموو خەڵکە و سنوورەکانی فراوان و کراوەن، شوێنی تایبەت و داخراوە، ئەو شوێنیە، کە تایبەتە بە کەسێك یان چەند کەسێك) (البنا:٢٠٠٩: ص٣١) واتە شوێنی کراوە بۆ هەموو کەسێك دەبێت؛ بەڵام شوێنی داخراو تایبەتە بە چەند کەسێك.

٣- شوێن لە ڕووی (نیشتەجێبوون، جێگۆڕکێ):

ئەم جۆرە شوێنە تایبەتمەندکراوە بە شوێنی نیشتەجێبوون، کە دابەشی سەر دوو بەش دەبێت (هەڵبژێردراو، ناچاری-زۆرەکی-) شوێنی هەڵبژێردراو وەکو (ماڵ) کە نیشانەی دۆستایەتی و ژیانێکی ناوخۆیی کە کارکتەران تێدا دەژین، شوێنی ناچاری-زۆرەکی- وەکو (زیندان) کە لە جیهانی ئازادی دادەبرێت و خاوەن تایبەتمەندی سەربەخۆیە. شوێنی جێگۆڕکێ ئەویش دابەشی سەر دوو بەش دەبێت(گشتی، تایبەتی)، شوێنی گشتی وەکو(شەقام، گەڕەکی میللی، گەڕەکی خانەدان) مرۆڤ لە ماڵ یان لە شوێنی کارکردنی دەردەکەوێت و شوێنی خۆی دەگۆڕیت و بەرەو شەقام دەڕوات، جیاوازی نێوان گەڕەکی میللی، گەڕەکی خانەدان هەیە، کە سەر بە دوو کۆمەڵگای جیاوازن و هەریەکە خاوەن تایبەتمەندی خۆیەتی، شوێنی تایبەتی وەکو(قاوەخانە....) ئەم شوێنانە مرۆڤ بە ویستی خۆی هەڵیاندەبژێرێت (بحراوی: ١٩٩٠: ص٤٣-٥٥). واتە هەر شوێنێك دەربڕین لە خاوەنەکەی دەکات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینین کوردی

بەشی دووەم: شوێن و پراکتیزەکردنی لە (سترانا تێلی) دا:

بەندی یەکەم: تێکستی(سترانا تێلی)

تێلییێ

لێ لێ لێ تێلییێ لێ لێ.............

ئەزێ ب سبێ رە دبێژم تێلی ب ئێڤارێ رە دبێژم تێلی

ب گاڤێ ب دەقەیێ د بێژم تەلی

دە وەرە ئاشک و سەودالییێ بەژن و بالا تە مە دە وەرە تێلی تێلی تێلی...........

تێلییا من رەنگینە بهارا مە رەنگینە

ل سەر رییا مە زۆزانەە

د بنیا مە رە بنگۆلە سەرهەدە شەرەفدینە

برەک مالێن باڤێ تێلییا من بارکرنە

ل زۆزانێن مەییێن ژۆرین دانینە

هەسپێ بنێ من رەوانە شۆپ گەرینە

منێ پێدا پێدا خوە گهاند زۆزانێ مەیا ژۆرینە

منێ دین و بالا خوە ددایێ سێ کۆن لێ ڤەگرتینە

منێ نۆمانێ خوە ئاژۆتییە پێشییا کۆنێ پێشینە

منێ بالا خوە ددایێ د بن دە سێ زەری روونشتینە

ب کوم و کۆلۆز و تەمەزی نە

جاڤێ وانە رەش و بەلەکن،

بژانکێن وان درێژن بریێ وان قەیتانینە

بێڤلێ وان چلاکن ،گەردەنێ وان درێژن لەگلەگی نە

هنارکێ روویێ وان سۆرن،مینا گول و چیچەکێن بهارێ نوو ڤەکرینە

لێڤێن وان تەنکن گولپەرینە

درانێ وان هوورن منا برنجا قەرەژداخێ سپینە وەرە تەل...

لێلێلێ تێلییێ

منێ دین و بالا خوە ددایێ تاخمێ سینگ و بەرێ ڤان کاریخەزالان

منا بەخچاکی بەخچێ ئرەمێ هەزار تاهمێ خوەدێ لێ دانی نە

سەرێ مەمکێن وان سۆرن قارۆتێ بنێ وان سپی نە

منا سێڤەن خەلاتێ،هنارێن دێرکە خالخالی نە

مینا فنجانێن فەرفوور،ل سەر ماسێ زێر و زیڤی نە

زنجیرا دۆرێ سادە ژ زێرێ رەشادینە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خوەدێیۆ!
ئەزێ ئاشک و سەودالییێ بەژن و بالایا ئۆرتێ مە
زۆردارا قیزا زۆردارا ناڤێ وێ تێلییێ
هەردوییێن دنا ژێرە بوونە کۆلە و خزمەتچی نە
ئا یەکێ
ژێرە کاهوێ د کەلینە
یا دن
دەستمال گرتییە هێدی هەدی یاواش یاواش ژێ رە دکە باوەشینە وەرە تێلی....
مینا قاز و قولنگێن بەرییا ژێرینە
ژ سالێ جارەکێ سەرێ خوە هلتینە
خوە ل زۆزانێ مەیە سەرهەد و بنگۆل و شەرەفدینێ دخینە
تەنێ شەڤ و رۆژەکێ لێ د مینە
سهوود و ئیقبالا گەلەک خۆرتان ل با رەببێ ئالەمێ قەت تونینە
ئەز نزانم چما رەوشا جیهانێ بەختێ فەلەکێ وسانە
تم و دایم ژنێن چێ قسمەتێ مێرێ کۆتینە وەرە تێلی تێلی تێلی......
خخخخخخخخ
لێلێلێلێ تێلیێ....
تێلییا من لێ هایێ
بەژن زراڤا من لێ هایێ
ئەزێ سالا ئیسال ،ئاشق و سەودالییە بەژن و بالا تە بوومە
مینا پەپووکا ،ئەڤدالا،دەروێشا دگەرییام ل دنیایێ
چقاس مال و ملکێ مالا باڤێ من هەبە
ئەزێ تەمامی بڤیم سووک و چارچیان بفۆرشم
دیسا ژی قەلەنێ زالمێ باڤێ تە دەرنایێ
ئەزێ پشتی چاڤێ رەش و بەلەک،بەژنا زراڤ
سنگ و بەرێن توشتیری منا بەخچێ بوهشتێ
برییێن قەیتانی بێڤلا چلاکی
لێڤێن تەنک درانێن مرجانی
گەردەنا زراڤ زەند و بەندێن بادایی
چ بکم ژ مالێ دنیایێ
سەبر و دایاخا دلێ من ل ڤێدەرێ نایێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

منێ پێدا پێدا خوە بەردا بەرییا مێردینێ
قەزا کزلتەپە قۆسارا رەنگین مەندۆها مێرایێ
ل سەر رەیا من شەوق و شەمالا دیرۆکێ لسەر قەسرا قەنجۆ خویایێ
منێ سلاڤەک دایە هەجی دەمۆ دۆستێکی هێژایە
هەیفا مێرێ چێ ئیرۆ نەخوەشەکی گرانە
منێ ژ ئەشک و کەرەما دلێ خوە ژ بال رەببێ ئالەمێ ژێرە خوەستی شیفایێ...
باژارێ وێرانشارێ وارێ زەرییان و چاڤرەشایە
ئەزێ د گەریام ل دەشتا هاڕانێ ل پەی شۆپا خبشا خەزالا
ئەزێ داکەتمە ناڤا باژارێ روهایێ،
سەر گۆلا خەلل و رەهمان باخچەیێ ئانزەلیخایێ
ژێ تێ بێهنا پێخەمبەران و ئەولییایێ
منێ ژ خوەرا تەواف کری،کەتم ناڤا وەرد و دوایێ تەلی...
لێلێ تێلییا من...
منێ بەرێ خوە دابوو دەشتا سورووجێ،کۆبانییێ
چیپایێ کورمێنج ئەفرینێ ل بنێ دارێن زەیتوونان روونشتم ل جڤاتا دەنگبێژایێ
ئەزێ دکم ناکم تاسور و پەسندانێن دەنگبێژان ل بەژنا تێلییا من نایێ...
ئەزێ چوومە هەلەبێ ،همسێ،همایێ،کەرکووکێ کەربەلایێ
مەکا موکەڕەم مەدینا موننەووەر،
تەوافکری کەڤرێ ئەسوەد جهێ تۆبایێ
وارەکی موقاددەسە ،کەتییە دەستێ توجار و بازرگانان
سەبر و دەیاخا دلێ من لۆما ل ڤر ژی نایێ...
مینێ پێدا پێدا خوە بەردایە وەلاتێ ئراقێ
ژ خوەرا د گەرییام ل ناڤا کۆلان و کوچەیێن بەخدایێ
منێ دن و بالا خوە ددایێ کەچەک ل بنێ دارا چنارێ روونشتییە
د خوینە رووپەلێن کورانێ مانە دکە بمبارەکا ڤێ ئوممایێ
ژمنرە دگۆت لۆلۆ لاوکۆ،رەبەنۆ،فەقرۆ مەخسەد و مرادا دلێ تە چییە
منێ دگۆ مەخسەد و مرادا دلێمن تێلییێ خەزالا کوردایێ
دگۆت:لۆ لۆ لاوکۆ ماهرومۆ ،وە مەخسەد و مرادا دلێ تە ب هەرە ئارشێ ئال،
مرادێ وە نابە ل ڤێ دنیایێ
وەرە ل کێلەکا من روونێ ژ من را دبێژن مەیرەمایێ
ئەزێ ژ تەرا بخوینم قورانێ مانە بکم بمبارەکا ڤێ ئوممایێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەتانی رۆژ و دانەک ژ ئەمرێ تە هەبە،توجار و توجار مرنا مالک وێران ،
مەلەکێ مەوتێ د بیرا تە نایێ وەرە تێلی تێلی..
خخخخخخخ
دە لێێێ ....
لێ لێ تێلییێ.........
ئەزێ رۆژەکی دانێ ئێڤاری ل خانییێ روونشتیبووم ب مەلوولی ب مەخدووری ب
ستوخواری
منێ دیبوو ئەزمانێ خانی ل من قول د بوو
بلبلەک ئەڤیندار خوە ل سەر چۆنگ و بەرێ من داتانی
ب منرە د پەیڤی ب ترکی،ب ئەرەبی،ب فارسی،ب رۆمانی
ب کورمانجی،ب زازاکی، ب سۆرانی نانا وەلە ب چل و چار زمانی
دگۆت:
لۆلۆ لاوکۆ،ئەڤیندارۆ، ماهرووموٚ،ڤرەکۆ، دەرەوچینۆ لۆ بێ بەختۆ
هەتانی ئەمرێ مە بوویە چاردە و پازدە و شازدە سال
ئەمێ ب هەڤدوورە مانە ل بەر کار و بەرخا ب هۆگری ب هەڤالی
هەگەر دلێ تە د من دا هەبوو تە چما ژ منرە نەگۆت ب دەلالی
هەگەر تە ژمن فەدیدکر،
ئاڤا رەش ب چاڤێ تە دا نە هاتبوو،کولییان زمانێ تە نەخواربوون
تەیێ رۆژەکی ژ هەڤالەکی خوەرا ب گۆ تا دلێ من د تێلییێ دە هەیە،
ئیرۆ ئەز نە د کەتم تۆرا ڤی کالی ڤی یەختییاری
تو نە دما ل بەر وی هێتی وی دیواری
رۆژا ئیرۆ تویێ ژمنرە ببا مالخوو،ئەزێ ژ تەرا ببووما کەڤانی ،بەرمالی
وەرە تەلی تێلی تێلی تێلی...
گەلەری
خوەندن: برادەر

بەندی دووەم: شوێن و (سترانا تێلی):

شوێن کاریگەری خۆی لە سەر شێوەو ناخی مرۆڤ هەیە. لەم سترانەدا، سترانبێژ دەربڕینی لە ئەزموونی شیعری خۆی کردووە، کە بە هۆی هەبوونی هاندەری دوورکەوتن یان دابڕانی لە خۆشەویستەکەی و بەردەوام بیری دەکرد و چاوەڕوانی دیتی یار بوو.

سترانا (تێلی) سترانێکی فۆلکلۆری کوردی باکورە، چەند کەسێك ئەم سترانەیان گۆتووە، وەك (شاکرۆ، حوسێن قازی، برادەر). (شاکرۆ) باسی سەرهدێ زۆزانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەکات، کەسانێك ئەم سترانەیان ڕێك وەکو (شاکرۆ) گۆتیە، وەکو(موشلو ئیحسان)، بەڵام (حوسێن قازی) کاتی باسی جوگرافیایی دەکات و لە ئەڤینداری (تێلی) بێ هیوا دەبێ و دەست لە دونیا هەڵدەگرێت و دەچیتە(همس، هما،کەرکوك، بەغدا) ئەم شۆێنانەی لەسەر زیاد کردووە. (برادەر) ئەم سترانەی کەمێك وەك(حوسێن قازی) و کەمێك وەك(شاکرۆ) گۆتیە و هەروەها خۆشی چەند جوگرافیاو شۆێنی تری لەسەر زیاد کردووە، بۆیە ئێمە جەخت لەسەر سترانی (تێلی) بە پێی گۆتنی (برادەر) دەکەین.

لە بەشی یەکەمدا ئاماژەمان بە جۆرەکانی ڕەگەزی شوێن کردووە، کە هەر نووسەرێك و ڕەخنەگرێك چەند دابەشکردنیان دەستنیشانکردووە، بەڵام ئێمە بە پێی تێکست جۆرەکانی شوێن بەرجەستە دەکەین، یاخود لە(٣) جەمسەری سەرەکی (پێکهاتەیی،پانتایی، نیشتەجێبوون، جێگۆڕکێ) ڕەگەزی شوێن لە تێکستی سترانی(تێلی) فۆلکلۆری دەستنیشان دەکەین. بۆ نموونە:

((ل سەر رییا مە زۆزانەە

د بنیا مە رە بنگۆلە سەرهەدە شەرەفدینە))

لەم نموونەیەدا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ ئاماژە بە(زوزان) و (بنگۆل) کراوە، مەبەست لە (زوزانە) چیایە و (بنگۆل) دەکەوێتە ڕۆژهەلاتی کوردستانی تورکیا، ئەم شوێنانە واقیعین و شوێنی گشتی و کراوەیە، کە هەموو کەس بۆی هەیە بچێتە ئەم شوێنانە، واتە بە شوێنێکی جێگۆڕکێ دادەنرێن. هەروەها بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی(شەرەفدین)، کە حاکمی شاری (خربوت)بووە، ئاماژە بە شوێنێکی تری واقیعی کراوە،(خربوت) دەکەوێتە ڕۆژهەلاتی کوردستانی ترکیا و پایتەختی (ئەلعەزیز)ـە، شوێنێکی جێگۆڕکێ و گشتی و کراوەیە بۆ هەموو خەڵك. لە ڕێگەی و ێنەی ئەم سێ شوێنە، وێنەی خەریبوون و گەڕان بە دوای (تێلی) بەرجەستە دەبێت.

((برەک مالێن باڤێ تێلییا من بارکرنە

ل زۆزانێن مەیێن ژۆرین دانینە

هەسپێ بنێ من رەوانە شۆپ گەرینە

منێ پێدا پێدا خوە گهاند زۆزانێ مەیا ژۆرینە

منێ دین و بالا خوە ددایێ سێ کۆن لێ ڤەگرتینە

منێ نۆمانێ خوە ئاژۆتییە پێشییا کۆنێ پێشینە))

لێرەدا چەند شوێنێکی تر بەرچاودەکەوێت، وەکو(مالێن، زۆزانێن، ژۆرین دانینە،زۆزانێ، ژۆرینە،کۆن، کۆنێ) (مالێن، کۆن) تایبەتمەندی شوێنی ڕاستەقینەیی و داخراو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و تایبەتی لەخۆدەگرێت؛ چونکە تەنها چەند کەسێك یان خێزانێکی تایبەت لە (مالێن، کۆن) دەژین و هەموو کەس بۆی نییە تێدا بژیت، شوێنی نیشتەجێبوونە و شوێنێکی ئارام و گەرمو گورە. (ژۆرین دانینە، ژۆرینە)، شوینێکی واقیعی و گشتی و کراوەیە، کە هەموو کەس دەتوانێت جێگۆڕکێی بکات. ئیستاتیکای شوێن لەم نموونەیەدا وێنەی پێشنیارکردنی شوێنی ماڵی باوکی (تێل) و دۆزینەوەی (تیلی)یە. (ئێمە باسی ئەو شوێنانە ناکەین، کە دووبارە دەبنەوە وەك(زۆزان، سەرهد، بگۆل،دنیا، مال)).

((لێڤێن وان تەنکن گولپەرینە
درانێ وان هوورن منا برنجا قەرەژداخێ سپینە وەرە تەل...)

(قەرەژداخێ) تایبەتمەندی ئەم شوێنەش ئاشکرایە، کە شوێنێکی واقیعی، کراوە، گشتی، جێگوڕکییە، سترانبێژ لە ڕێگەی ئەم شوێنە وەسفی جوانی و وردی و ڕێکوپێکی و سپێتی ددانەکانی یار (تێلی) دەکات، کە بە تایبەتمەندی برنجی دەڤەری قەرەژداخی پێکچواندووە.

((منێ دین و بالا خوە ددایێ تاخمێ سینگ و بەرێ ڤان کاریخەزالان
منا بەخچاکی بەخچێ ئرەمێ هەزار تاهمێ خوەدێ لێ دانی نە
سەرێ مەمکێن وان سۆرن قارۆتێ بنێ وان سپی نە
منا سێڤەن خەلاتێ، هنارێن دێرکە خالخالی نە))

(بەخچاکی) شوێنێکی واقعییە، کراوەیە، گشتییە، جێگۆڕکییە، کە هەموو کەس مافی سەردانی ئەم شوێنانەی هەیە. (بەخچێ ئرەمێ) مەبەست پێ(بەخچێ بەهەشت)ـە شوێنێکی خەیالییەو لە جیهانی ماتریالی و واقیع دا وینەی نییە، داخراوە و تایبەتە بە چینێك و شوێنی نیشتەجێبوونی ئارامە. (خەلات)(دێرەك) دوو شوێنی واقعییە، دەکەونە تورکیا، (خەلات) شوێنێکی مێژووییە دەکەوێتە پارێزگای (بەدلیسێ)، (دێرك) سەر بە پارێزگای(ماردین)ـە، ئەم دوو شوێنە، گشتییە و کراوەیە، کە هەر کەسێك بە پێی ویستی خۆی سەردانی ئەم شوێنانە دەکات،بۆیە شوێنێکی جێگۆڕکێیە. لێرەدا بەهای هونەری ئەم شوێنانە بریتییە لە وەسفکردنی ورد و جوانی سینگ و بەری(تێلی)ـە یاخود لە ڕێگەی ئیستاتیکای (بەخچێ ئرەمێ) کە شوێنێکی تایبەتە پڕە لە هەموو جۆرە خواردن و خواردنەوەیەك و خۆشی و جوانی و وەسفکردنی تایبەتمەندی میوەی(خەلات و دێرك) کە وێنەی وردی جوانی و سەرنجراکێشی و خۆشی سینگ و بەری یار بەرجەستە دەبێت.

((ئەزێ ئاشک و سەوداليێ بەژن و بالایا ئۆرتێ مە))

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(ئۆرتێ) ناوی شارێکی تره، ئەمەش شوێنێکی گشتی و کراوەیەو جێگۆڕکێیە و واقعییە، ئەم شوێنە رۆڵی خۆی لە دەستنیشانکردنی بەژن و باڵای یار گێراوە، واتە وێنەی بەژن و باڵا بەرزی کچی شاری ئۆرتێ دیارکردووە.

((مینا قاز و قولنگێن بەرییا ژێرینە
ژ سالێ جارەکێ سەرێ خوە هلتینە
خوە ل زۆزانێ مەیە سەرهەد و بنگۆل و شەرەفدینێ دخینە))

(بەرییا ژێرینە) لێرەدا لە رێگەی ئەم شوێنە، وێنەی ئافرەتی زیرەك و چالاك بەرجەستە دەبێت، بە تایبەت هی (ژێرینە). تایبەتی ئەم شوێنە جێگۆرکێیە، گشتی و کراوەیە، بە شوێنێکی واقیعی ئەژمار دەکرێت.

((ئەز نزانم چما رەوشا جیهانێ بەختێ فەلەکێ وسانە
تم و دایم ژنێن چێ قسمەتێ مێرێ کۆتینە وەرە تێلی تێلی تێلی......
خخخخخخخخ
لێلێلێلێ تێلیێ....
تێلییا من لێ هایێ
بەژن زراڤا من لێ هایێ
ئەزێ سالا ئیسال ،ئاشق و سەوداییە بەژن و بالا تە بوومە
مینا پەپووکا، ئەڤدالا،دەروێشا دگەرییام ل دنیایێ))

دوو شوێنی هاوواتا لەم نموونیەدا بەدی دەکرێت (جیهان، دونیایێ) هەمو خەڵك لەم جیهان و دونیایەدا دەژین؛ بۆیە بە شوێنێکی گشتی و کراوە ئەژمار دەکرێت، تایبەتمەندی جێگۆڕکێ لەخۆدەگرێت، سەرەڕای ئەوەی شوێنێکی واقعییە. (چێ)مەبەست پێ (چیا)یە، کە لە نموونەکانی پێشتر باسمان کردووە. ئیستاتیکاو بەهای هونەری ئەم شوێنانە، رۆڵی خۆیان هەیە، لە بەرجەستەکردنی وێنەی گەڕانی بەردەوام لە هەموو شوێنێك لە دوای یار وەك باڵندەیەك، کە بەهۆیەوە یاخود لە داخیدا بۆتە کەسێکی هەژار و بێهز .

((ئەزێ پشتی چاڤێ رەش و بەلەک،بەژنا زراڤ
سنگ و بەرێن توشتیری منا بەخچێ بوهشتێ))

(بەخچێ بوهشتێ)لە شوێنێکی خەیالییەو لە جیهانی ماتریالی و واقیع دا وینەی نییە، داخراوە و تایبەتە بە چینێك وە نیشتەجێبوون لەم شوێنەدا ئارامە.بەهای هونەری ئەم شوێنە، بریتییە لە نیشاندانی وێنەی بەهشت، کە شوێنێکی تایبەتە پڕە لە هەموو جۆرە خواردن و خواردنەوەیەك و خۆشی و جوانی، لە رێگەی ئەم شوینە وینەی وەسفی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرنجراکیش و جوانی سینگ و بەری یار دەکێشێت، کە جوانی و سەرنجراکێشییەکەی بە بەهشت پێکچوێندراوە.

((سەبر و دایاخا دلێ من ل ڤێدەرێ نایێ
منێ پێدا پێدا خوە بەردا بەرییا مێردینێ
قەزا کزلتەپە قۆسارا رەنگین مەندۆها مێرایێ
ل سەر رەیا من شەوق و شەمالا دیرۆکێ لسەر قەسرا قەنجۆ خویایێ))

(مێردینێ، قەزا کزلتەپە، قۆسارا) ئەم شوێنانە، شوێنی واقعین، دەکەونە تورکیا،شوێنی گشتی و کراوەیە، بۆیە جێگۆڕکێیە، جەخت لە شوێنە کوردیەکانی تورکیا دەکات، ئەو شوێنانەیە، کە یار(تێلی)لێیە. (قەسرا قەنجۆ)ئەم قەسرە دەکەوێتە پارێزگای (ماردین)، لە گوندی(قەسرێ) لە باشووری رۆژئاوای شاری (دیرك)، ئەم قەسرە مێژوویێکی کۆنی هەیە بۆ (١٧٠٥)زایینی دەگەرێتەوە، لە ساڵی (١٩٠٥) لەلایەن سەرۆکی عەشیرەتی (دنا) یەزیدی (حوسێن قەنجۆ) نوژەن کراوە؛ بۆیە هەر بە ناوی ئەو کراوە.(قەسر شوێنێکی داخراوە، تایبەتییە، شوێنێکی ئارامە بۆ نیشتەجێبوون، بە شوێنێکی واقعی ئەژمار دەکرێت. واتە ئیستاتیکای ئەم شوێنانە بریتییە لە بەرجستەکردنی وێنەی نەژادی (تێلی)، کە کچە کوردێکی باکورە و بەردەوام بە دوایدا دەگەرێت.

((باژارێ وێرانشارێ وارێ زەرییان و چاڤرەشایە
ئەزێ د گەریام ل دەشتا هاڕانێ ل پەی شۆپا خبشا خەزالا
ئەزێ داکەتمە ناڤا باژارێ روهایێ،
سەر گۆلا خەلل و رەهمان باخچەیێ ئانزەلیخایێ))

لەم پەرەگرافەدا بە شێوەیەکی راستەوخۆ ئاماژە بە چەند شوێنێك دراوە، (باژارێ وێرانشارێ، وار، دەشتا هاڕانێ، بازارێ روهایێ، باخچەیێ ئانزەلیخایێ) هەموویان شوێنی واقعین، (باژارێ وێرانشارێ، دەشتا هاڕانێ، بازارێ روها(ئورفە)) دەکەونە باشووری رۆژهەلاتی تورکیا نزیك سنووری سوریا، شوێنی گشتی و کراوەن، سەرەڕای ئەوەی بە شوێنێکی جێگۆڕکێ لە قەلەم دەدرێت.(باخچەیێ ئەنزەلیخایێ)تایبەتمەندی ئەم شوێنە داخراوە و تایبەتە و لە هەمان کاتیشدا شوێنی نیشتەجێبوونە، کە تەنها چینێك سەرەدانی ئەم شوێنە دەکەن. لە رێگەی ئیستاتیکای ئەم شوێنانە، وێنەی وەسفی جوانی ئافرەتی کورد بەرجەستە بووە.

((منێ بەرێ خوە دابوو دەشتا سورووجێ، کۆبانییێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چیبایێ کورمێنج ئەفرینێ ل بنێ دارێن زەیتوونان روونشتم ل جڤاتا دەنگبێژایێ ئەزێ دکم ناکم تاسور و پەسندانێن دەنگبێژان ل بەژنا تێلییا من نایێ...

ئەزێ چوومە هەلەبێ ،همسێ،هممایێ،کەرکووکێ کەربەلایێ))

(دەشتا سورووجێ، کۆبانییێ، چیایی کورمێنج، ئەفرینێ، هەلەبێ، همسێ، هممایێ، کەرکووکێ، کەربەلایێ) ئەم شوێنانە هەمووی دەکەوێتە (سووریا) بێجگە لە (کەرکووکێ، کەربەلایێ) کە دەکەونە (عێراق). ئەم شوێنانە تایبەتمەندی شوێنی واقیعی، کراوە، گشتی، جێگۆڕکێ لە خۆدەگرێت، کە بە کۆمەڵێك تایبەت نییە. ئیستاتیکای ئەم شوێنانە وێنەی گەڕانی بەردەوام بە دوای یار، کە روو دەکاتە ناوچەکانی سووریا و دوو ناچەی عێراق.

((مەکا موکەڕەم مەدینا مونەووەر،
تەوافکری کەڤرێ ئەسوەد جهێ تۆبایێ
وارەکی موقاددەسە، کەتییە دەستێ توجار و بازرگانان
سەبر و دەیاخا دلێ من لۆما ل ڤر ژی نایێ...
مینێ پێدا پێدا خوە بەردایە وەلاتێ ئراقێ
ژ خوەرا د گەرییام ل ناڤا کۆلان و کوچەیێن بەخدایێ
منێ دن و بالا خوە ددایێ کەچەک ل بنێ دارا چنارێ روونشتییە))

لێرەدا ئاماژە بە شوێنی پیرۆزی ئایینی ئیسلام دراوە(مەکا موکەڕەم، مەدینا مونەوەرە، جهێ تۆبایێ، وارەکێ موقاددەسە) ئەم شوێنانە دەربڕین لە شوێنی پیرۆزی ئاینی ئیسلام دەکەن، کە ئەم شوێنە پیرۆزە واقیعیە، داخراوە، تایبەتە، کە تەنها مرۆڤی موسلمان و ئیماندار روو دەکەنە ئەم شوێنە پیرۆزە، بە شوێنێکی جێگۆڕکێ دادەنرێت؛ چونکە بۆ ماوەیەکی دیاریکراو مرۆڤی موسلمان تێدا دەمێنەوە و دواتر جێگۆڕکێ دەکات. پاشان ئاماژە بە (وەلاتێ ئراقێ، کۆلان، کوچێین بەخدایێ) هەموو شوێنی واقیعیە، کراوەو گشتییە، جێگۆڕکێیە. بەهای هونەری شوێن بریتییە لە نیشانەی چاوەڕوانی وئارامگرتن لە پێناو دیتنی یار، بۆیە بەردەوام بە دوای دەگەڕێت و تەنانەت لە شوێنە پیرۆزەکانیش.

((ئەزێ رۆژەکی دانێ ئێڤاری ل خانییێ روونشتیبووم ب مەلوولی ب مەخدووری ب ستوخواری))

لەم نموونەیەدا ئاماژە بە (خانییێ) دراوە/ تایبەتمەندی ئەم شوێنە، شوێنێکی واقعییە،داخراوە، تایبەتە و مرۆڤ تێدا نیشتەجێ دەبێ و هەست بە ئارامی دەکات. ئیستاتیکای ئەم شوێنە، وێنەی بێ ئومێدی و بێ هیوایی لە شادبوونی بە (تێلی) بەرجستە دەبێت، بۆیە دەست لە گەڕان بە دوایدا بەردەدات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەم سترانە فۆلكلۆريەدا، ئيستاتيكای شوێن ياخود سەرجەمی ئەم هەموو شوێنانەی سترانی (تێلی) دەربڕينی لە وەسفی ورد جوانی تێلی و بەردەوام گەڕان بە دوايدا لە هەموو شوێنێك و بەرگە گرتن، لە پێناو عيشق و خۆشەويستی تا لە كۆتايی هيوای شادبوونی بە تێلی لە دەست دەدات. هەروەها وەها جۆرەكانی شوێن لە رووی هەر سێ جەمسەرەوە پەيرەو كراوە؛ بەڵام پێويستە رێژەی بەرزترين جەمسەر لەم سترانە دەستنيشان بكەين. بڕوانە ئەم خشتەی خوارەوە:

ژمارە	جۆر		ئەژمار	رێژەی سەديی١٠٠%
١	لە رووی پێكهاتە	واقيعی	٤٣	%١٩.٣٥
		خەيالی	٢	%٠.٩
٣	لە رووی پانتايی	كراوە/گشتی	٣٤	%١٥.٣
		داخراو/تايبەتی	١١	%٤.٩٥
٣	لەرووی نيشتەجێبوون و جێگۆڕكێ	جێگۆڕكێ	٣٩	%١٧.٥٥
		نيشتەجێبوون	٦	%٢.٧

خشتەی ژمارە (١)

((رێژە ی سەديی جۆرەكانی شوێن لە سترانا تێلی فۆلكلۆريدا))

بە پێی ئەم ئامارە بۆمان ئاشكرا دەبێت، كە لە سترانی(تێلی) فۆلكلۆری ئاماژە (٤٥) شوێن كراوە، هەر سێ جەمسەری بە رێژەی جياواز پەيرەوكراوە، لە رووی پێكهاتەوە، رێژەی(١٩.٣٥%) شوێنی واقيعيە بەرزترين رێژەيە بەرامبەر رێژەی (٠.٩%) شوێنی خەيالی.لە رووی پانتايی، شوێنی كراوە / گشتی بە رێژەی (١٥.٣%) بەرامبەر شوێنی داخراو/ تايبەتی بە رێژەی (٤.٩٥%) پەيرەوكراوە. لە رووی نيشتەجێبوون و جێگۆڕكێ، شوێنی جێگۆڕكێ بە رێژەيەكی(١٧.٥٥%) زۆر بەرزتر بەرامبەر رێژەی(٢.٧%) شوێنی نيشتەجێبوون. واتە دەتوانين بڵێين شوێن لە سترانا تێلی فۆلكلۆری، شوێنی واقيعين (١٩.٣٥%)، كراوەيە/ گشتی يە(١٥.٣%)، جێگۆڕكێيە(١٧.٥٥%). هەروەها لە نێوان هەرسێ جەمسەردا، شوێن لە رووی پێكهاتەوە / واقيعين بەرزترين رێژەيە بە رامبەر جەمسەرەكانی تر.

هەروەها پێويستە ئاماژە بەوەش بكەين، كە لە رێگەی چەند وشەو دەستەواژەيەك لە سترانی (تێلی) فۆلكلۆری كوردی دا بە شێوەيەكی ناراستەوخۆ ئاماژە بۆ شوێن دەكەن، وەك: (شوێنی جەستەيی، وشەی دەربڕينی لە شوين، هەڤاڵكاری شوێن) ئەمانە وەك شوێن سەرەدەريان لەگەڵ دەكرێت، ياخود ئەم وشەو و ئامرازە زمانيانە هاوكارن بۆ بەرجەستەبوونی شوێن. وشە و ئامرازەكانيش ئەمانەی خوارەوەن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردی

١- وشەی جەستەیی(چاڤ، برژانگ، برۆ، بێڤلێ، گەردەن، روویێ، لێڤێن، دران، سینگ و بەرێ، سەرێ مەمکێن، زەند و بەند، دل، پەی شۆپا، زمانێ، چۆك، ستۆ).

٢- وشەی دەربڕینی لە شوێن(گهاندن، پێشیا، روونشتینە، کێلەکا، روونی، کەتم ناڤ، داکەتمە ناڤ، نەد کەتم).

٣- هەڤالکاری شوێنی(ل سەر رێیا، دبنیامەرە، هەسپێ بنێ من، لێ دانی نە، بنێ وان سپی نە، ل سەر ماسێ، ل ڤێدەرێ، سەر گۆلا، ل بن دارێن زەیتونان، ل ڤر). (ئێمە ئاماژەمان بە هەڤالکاری شوێنی دووبارە نە کردووە). بۆ پتر روونکردنەوەی رێژەی بەکارهێنانیان، بڕوانە ئەم خشتەی خوارەوە:

ژمارە	ئاماژەی ناراستەوخۆ	ئەژمار	رێژەی سەدیی١٠٠%
١	وشەی جەستەیی	١٦	%٥.٤٤
٢	هەڤالکاری شوێنی	١٠	%٣.٤
٣	وشەی دەربڕینی	٨	%٢.٧٢
سەرجەم		٣٤	%١١.٥٦

خشتەی ژمارە (٢)

((رێژەی سەدیی ئاماژەی ناراستەوخۆ بۆ شوێن لە سترانا تێلی فۆلکلۆریدا))

بە پێی ئەم ئامارەی سەرەوە بۆمان ئاشکرا دەبێت، کە لە سەرجەمی (٣٤) ئاماژەی ناراستەخۆ بۆ شوێن لە سترانی تێلی فۆلکلۆری دا بە رێژەی جیاواز لە نێوان ئاماژەکان بەدی دەکرێت، کە رێژەی وشەی جەستەیی (٥.٤٤%) بەرزترین رێژەیە بەرامبەر ئاماژەکانی تر، رێژەی وشەی دەربڕینی(٢.٧٢%) کەمترین رێژەیە، هەڤالکاری شوێنی بە رێژەی(٣.٤%) لە سترانا تێلی فۆلکلۆری پەیرەو کراوە.

ئەنجام:

١- جۆرەکانی شوێن بە هەرسێ جەمسەرەوە بە رێژی جیاواز لە سترانا (تێلی) فۆلکلۆری کوردی بەدی دەکرێت.

٢- شوێنی سترانا تێلی، شوێنێکی واقیعی، کراوە/گشتی، جێگۆڕکێیە.

٣- بەگشتی شوێنی سترانا (تێلی) واقیعییە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤- ئاماژەی ناراستەوخۆ(وشەی جەستەیی، وشەی دەربڕینی، هەڤاڵکاری شوێن) بۆ شوێن لە سترانا (تێلی) فۆلکلۆری کوریدا بە ڕێژەی جیاواز بەکارهێنراوە .

٥- ئاماژەی نا راستەوخۆ بۆ شوێن لە سترانا (تێلی)، بریتییە لە ئاماژەی وشەی جەستەیی.

٦- ئیستاتیکای شوێن لە سترانا (تێلی)، بریتییە لە دەربڕینی نەژاد وەسفی ورد جوانی تێلی –کچی باکوری کوردستان- و بەردەوام گەڕان بە دوایدا لە هەموو شوێنێك و بەرگە گرتن، لە پێناو عیشق و خۆشەویستی تا لە کۆتایی هیوای شادبوونی بە تێلی لە دەست دەدات.

لیستی سەرچاوەکان:

بە زمانی کوردی:

١- ئەڵوەنی، نەجم(٢٠١٧). تیۆری کۆمەڵناسیی ڕۆمان، چاپخا نەی زانکۆی سەلاحەددین.

٢- برادەر، فۆلکلۆر. تێکستی سترانا تێلی.

٣- پوور،هەژیر عەبدوڵلا(٢٠٠٨). فەرهەنگی هەژیر، فارسیکوردی ٢، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی- دهۆك.

٤- سابیر، پەرێز(٢٠٠١). بینای کوردی هونەری چیرۆکی ،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٥- ساڵح، تانیا ئەسعەد محەممەد(٢٠٠١). بینای شوێن لە دوو نموونەی ڕۆمانی کوردیدا، چاپی یەکەم،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٦- علی، هودا عبداللە(٢٠١٥). فەرهەنگی ئۆکسفۆردی بژاردە، چاپخانەی چوارچرا.

٧- عەباس، محەمەد سلێمان(١٩٨١). " مرۆڤ و زەمەن"، لە الموسوعە الفلسفیە،اشراف: روزنتان، ترجمە: سمیر کرم، بیروت.

٨- نظام الدین، فاضل(١٩٨٩). ئەستێرەگەشە،فەرهەنگی کوردی عەرەبی یە ،چاپی دووەم، دار الکتب و الوثائق، بغداد.

بە زمانی عەرەبی:

* القران الكريم.

٩- ابراهيم،نعمةمحمد(بدون سنةالطبع)، نظريه المكان في فلسفة الحسن بن الهيثم الطبيعيه، مجلة آداب، عدد(١٢).

١٠- بحراوي، حسن (١٩٩٠). بنية الشكل الروائي،الطبعة الاولى،المركز الثقافيالعربي،بيروت.

١١- البنا، بان(٢٠٠٩). الفواعل السردية، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث،الاردن.

١٢- بودو ستنيك و اخرون (١٩٧٠)، عرض موجز الماديه الديالكتيكية، دار التقدم، موسكو.

١٣- بورنوف، رولان و اخرون (١٩٩١). عالم الرواية،ترجمة:نهاد التكريلي، مراجعة:فؤاد التكريلي و محسن الموسوى،الطبعة الاولى، دار الشؤن الثقافية العامة،بغداد.

١٤- صابر، شاكر(٢٠١٢) ،الفضاء الروائي عند سليم بركات، الطبعة الاولى، مطبعة رۆژهەلات، اربيل.

١٥- عبدالمعطي، علي(١٩٨٤). تيارات فلسفيه معاصرة، دارالمعرفة الجامعية، مصر .

١٦- الورفلي، حاتم(٢٠٠٩). پول ريكور... الهوية و السرد ،دار تنوير للطباعة و النشر،بيروت.

جمالية المكان في الاغنية الفلكلورية الكوردية
(اغنية تيلي نموذجا)

الملخص:

هذا البحث الموسوم بـ(جمالية المكان في الاغنية الفلكلورية الكوردية(اغنية تيلي نموذجا)، هو محاولة لبيان دور و موقع و مفهومها للمكان. لاوجود لأنسان على وجة الارض بلا مكان،فلاماكن التى يعيش فيها الانسان ليست فقط إماكن جغرافية، وإنما أماكنتحمل قيمة و تجربة و معنى انسانيا، بمعنى ان المكان لة تأثير على الانسان و خصائصة من خلال تأثيرة على سايكواوجيته و هويتة الشخصية،هذا يعنى ان المكان صاحب سلطة و لة القدرة غلى تحديد الاختلاف بين طبقات المجتمع . بدون شك ان الانسان ايضا لة تأثيره على المكان و هذا متعلق بتطور فكر الانسان و معنى ذللك ان هنالك ثمة علاقة بين الانسان و المكان، علاقة تأثرية متعددة الاطراف.

المكان حسب انواعه، له مكانته و اهميته في النص الادبي و غيابه يسبب ضياعا للقيمة الفنية للنص و دراستنا هذة تخص قراءة تحليلية و سفية احصائية لـ(جمالية المكان في الاغنية الفلكلورية الكوردية(اغنية تيلي نموذجا) اغنية تيلي، اغنية فلكلورية كوردية تعود جغرافيتها الى شمال كوردستان و هي تتحدث عن العشق و الحب عن طريق وصف الفتاة و المعشوق (تيلي)، و تركز الدراسة بالحديث عن المكان كبؤرة عميقة عن طريق وصف فني جذاب للأغنية تيلي، اذ تتجسد جمالية المكان مثل لوحة فنية لمجموعة اماكن ملونة و اضحة.

وبحثنا هذا محاولة علمية للتحدث عن المكان قي النص الفلكلور الكوردى، بهدف اكثر تقبل و تعرفا في النص الاصلى الفلكلؤرى للقومية الكوردية و تحديد القيمة العلمية للنص عن طريق اعداد احصاء لأنواع الاماكن في الاغنية الفلكلورية الكوردية.

الكليمات الداله: *مكان،اغنية، فلكلور، تيلي، شمال كوردستان، قومية كوردية، جمالية، نص.*

Aesthetic Place in Kurdish Folkloric Songs
(Teli’s Song as a case study)

Abstract:

This research, it is entitled(Aesthetic Place in Kurdish Folkloric Songs(Teli’s Song as a case study), it is an attempt to illustrate the role and station of place. Human beings have no existence on this earth without a place. The places that human beings are living on are not the only geographical place, but it carries the experiences, value, and the meaning of Humanity, which means, the place has an impact on the psychology, indicating the personal identity, and characteristics of the humans. So, whichever type of the personality, that means, place has an authority and it becomes a reason behind having different class people in the society. Undoubtedly, humans have also a great impact on the place, thus, it relates to the human thinking progress. Means that, the relationship between the place and human beings is a multi-face, influential, and meaningful.

Place, based on its types, has its position in the literary text and it will be meaningless without the existence of that place.

In this paper, the statisttical descriptive analysis reading has been done to "Aesthetic Place in Kurdish Folkloric Songs(Teli's Song as a case study) "Teli's Song, is a folkloric song from Northern Kurdish. It deals with the love and admiration through the glorification and description of Teli's lady and her Lover. It utters from the depth of the place. Which means, throughout an attractive literary description to Tel's song, the aesthetic place is embodied, as a literary board that several various pure places are embodied.

This study is a scientific land-living argument about the place in the Kurdish folkloric text. It aims to introduce and going deeply through the folkloric texts of Kurdish nation. By addressing the value of the place and identifying the ratio of the its types usage in that Kurdish folkloric song.

Keywords: *Place, Song, Folklore, Teli, Northern Kurdistan, Kurdish Nation, Aesthetics, Text*